

KOMPENDIUM I GRAMMATIK

S A T S D E L A R

enligt fältanalys

m.m.

Ulf Swedjemark

INNEHÅLL

Fältanalys

	sida
Fem grundstenar	1
Predikat 1 (PRED 1)	1, 3
Subjekt (SUBJ)	1 (3, 6)
" formellt och egentligt	17-18
Satsadverbial (ADV 1)	2 (12, 16)
(Särskilt satsadverbial	2, 16)
Predikat 2 (PRED 2)	3
Predikatsfyllnad (PF) subjektiv	4
" objektiv	5
Objekt (OBJ)	4-7 (8-9)
" direkt och indirekt (akkusativ- och dativobjekt)	5 (9)
Adverbial (ADV 2)	6-7, 16
Fundament (FUND)	14-15
SAMMANFATTNING	21

Övrigt

Om verb och verbformer

Aktivum och passivum	8-10
Transitiva, intransitiva, stativa verb	8-10
Deponens	10
Reflexiva verb	5
Finita former	1, 3, 11
Modus:	11
Indikativ	11
Konjunktiv	12
Imperativ	12
Tempus:	
Presens, imperfekt/preteritum	11
(Perfekt, pluskvamperfekt, futurum	3)
Infinita former	
Infinitiv	3, 12
Supinum	3, 12
Particip - presens och perfekt particip	13

Tema och rema

Betydelsetomt <i>det.</i> Formellt subjekt	17-18

Huvudsats och bisats

Bisatser (satsdelsfunktion, inledningsord, betydelse)	19

Attribut

	17

Något om ordklasser

	23-25

Fonem och morfem

	26

Om ordbildning

	27

Redundans (*Feltryska*)

	28

Stilistiska och retoriska termer

	29-30

FÄLTANALYS AV SATSDELAR

En dansk språkforskare, Paul Diderichsen, har tagit fasta på att satsdelar hamnar på bestämda platser eller i bestämda fält i danska, liksom i svenska och flera andra språk. Hans metod att hitta olika satsdelar kallas fältanalys (eller ibland positionsgrammatik).

Fem grundstenar:

1. **En satsdel** (= del/bit av satsen) **kan utgöras av ett eller flera ord.**
2. **Den del** (ett eller flera ord) **som kan sättas först i ett påstående eller i en ja-nej-fråga är en primär satsdel.** Dessutom: om flera ord tillsammans utgör en enda satsdel kan de ersättas av ett enda, t.ex. *han, honom, den, det, sådan; där, då, så, därför, därigenom* o.dyl. (En primär satsdel som består av flera ord kan sedan delas in i huvudord och sekundära satsdelar. Med "satsdel" förstås i det följande primär satsdel.)

UPPGIFT: På hur många sätt kan ordföljden ändras i följande meningar? Hur många satsdelar består de av?

I ishockey skadas många spelare genom tacklingar mot sargen.

Genom sin starka inlevelse i rollen trollband den lilla späda skådespelerskan en stor och entusiastisk publik.

3. **Den satsdel som passar in i denna ram**

jag/du han/det (snart) nu/då

är **predikat** och kallas här **PRED 1** och utgörs av ett finit (=tidsbestämt) verb.

UPPGIFT 1: Stryk under PRED 1 i nedanstående meningar:

I Uppsala bor Sveriges ärkebiskop.

Trubadix spelar och sjunger vid alla fester.

Under ett ilsket morrande kom schäfern allt närmare.

UPPGIFT 2: Var placeras PRED 1 om dessa tre meningar görs om till ja-nej-frågor (d.v.s frågor som besvaras med ett ja eller ett nej)?

4. **I ja-nej-frågor** kommer som framgår av 3 ovan **PRED 1** på **första** platsen. Omedelbart därefter kommer subjektet, förkortat SUBJ.
5. **En sats som uttrycker en fråga eller ett påstående innehåller subjekt och predikat.**
- I uppmaningar och förbud med imperativ är subjektet oftast underförstått, ej utsatt. - Mening kallas det som står mellan starka skiljetecken (punkt, utropstecken och frågetecken). En mening kan alltså utgöras av ett enda ord, t.ex. Fy!, eller av väldigt många ord; i det senare fallet innehåller meningen sannolikt flera satser.

I. JA-NEJ-FRÅGOR

Det första och andra fältet - PRED 1 och SUBJ

Det är lämpligast att först studera var satsdelarna placeras i ja-nej-frågor. Dessa inleds alltid, som framgår av s. 1, av PRED 1 och SUBJ - andra satsdelar är inte alltid nödvändiga för att en sats skall bli grammatiskt korrekt. Därför sätts nedan rubrikerna för övriga satsdelar inom parentes. - Tecknen * och ? före en exempelmening markerar att den är grammatiskt inkorrekt eller tveksam. (Däremot behöver den ej vara obegriplig, lika lite som en grammatiskt korrekt mening alltid går att förstå!)

Det tredje fältet (ADV 1)

I fältet efter SUBJ kan stå som satsdel ett (oftast obetonat) ord eller uttryck som säger något om hela satsen eller anger den talandes inställning (bl.a. ogillande, förvåning och övertygelse), t.ex. *inte, ju, nog, väl, tyvärr*. Obs! Vissa av dessa ord/uttryck kan på grund av sin betydelse ej förekomma i frågor. (Fler exempel på sådana ord s. 12, andra stycket.) Denna satsdel är **satsadverbial** och kallas här ADV 1.

1. PRED 1	2. SUBJ	(3. ADV 1)
Går	bilen	verkligen
Fungerar	din nya motor	
Kommer	du	inte
Hann	du	möjligen
Gick	det	verkligen inte
Fungerar	din nya motor	inte
Fungerar	inte→	← din nya motor
Fungerar	den	inte
*Sjunger	än	gubben
Sjunger	gubben	

Anmärkingar:

PRED 1 innehåller alltid en finit (=tidsbestämd) verbform som passar in mellan följande ord: Jag/Du/Han/Det (snart) nu/då (grundsten 3 s. 1):

Jag *kommer* snart/nu: **presens**

Han *kom* då: **imperfekt el. bättre pretéritum**

Tryckstarkt (betonat) SUBJ kan byta plats med ADV 1

Ett ord som *än* kan ej byta plats med ett subjekt (såsom *inte, möjligen* kan) - *än* är alltså ej ADV 1 (utan ADV 2)

Märk! Håll isär satsadverbial (ADV 1) och en sekundär satsdel som kallas särskilt satsadverbial eller bättre framhävande adverbial). I det senare fallet är det en särskild satsdel som "lyfts" fram, ofta för att markera en (tänkt) kontrast. Exempel (med gränsen mellan olika satsdelar markerad med |):

(a) *Bara han | ville | äta | fisk* [de andra i sällskapet skulle ha kött]. (b) *Han | ville | bara äta | fisk* [men inte tillaga den]. (c) *Han | ville | äta | bara fisk* [aldrig kött]. - Observera att ordet efter *bara* i talet är starkt betonat!

Även en negation kan framhäva en viss satsdel, vilket också märks tydligt i talet genom den extra betoning ordet/uttrycket efter negationen får. Jämför hur starkt betonat *han* är i (a) ovan vid högläsning till skillnad från i *Han ville äta fisk* och till skillnad från en mammas suck om sin son: *Bara han ville äta fisk!* = *Om han bara ville äta fisk!* (Bisatsinledande *bara* = *om ... bara* s. 22.) Samma formulering kan därför i skrift riskera att bli missuppfattad. Jämför de olika möjligheterna att tolka (d) *Hon älskade inte Lars*:

(d1) *Hon | älskade | inte | Lars*. = 'Det var inte så att hon älskade Lars [möjligtvis var hon lite förtjust i honom, eller hon kanske rent av hatade honom]'. (d2) *Hon | älskade |inte Lars*. = 'Det var inte Lars hon älskade [utan Peter]'. (I tal är här *Lars* betonat.)

Se också ytterligare något exempel på negation som satsadverbial (ADV 1) och framhävande adverbial s. 16.

Det fjärde fältet (PRED 2)

I fält 4 kan stå två olika verbformer, ibland flera (som i de två sista exemplen nedan) - av samma slag eller olika:

- a) en form man (lösryckt ur sammanhanget) kan sätta *att* framför - **infinitiv**;
- b) en form som slutar på *-t(s)* och som kombineras med en form av verbet *ha(va)* - **supinum**.

Obs! PRED 2 är normalt mycket mer betydelsemättat och viktigare för förståelsen av yttrandet än PRED 1. När det finns både PRED 1 och PRED 2 i en sats, är därför PRED 1 oftast trycksvagt (obetonat) i talet. I sådana satser är PRED 1 vanligen ett hjälpverb (varom mera efter exemplen) och PRED 2 ett huvudverb. (Se s. 15-16 om ordföljdsvariationer vid huvudverb.)

1 PRED 1	2 SUBJ	(3 ADV 1)	(4 PRED 2)
Skall	du	kanske	jobba
Borde	eleverna	inte	läsa på ¹
Kan	hon		ro
Får	man		svära
Brukar	syndaren		skämmas
Har/hade	de		jobbat/läst/ rott/svurit/ skämts
Kommer	laget		att lyckas
Hade	man	faktiskt	kunnat gå
Har	du		slutat börja försöka sluta röka

Anmärkningar:

PRED 1 i de fyra första frågorna är modala hjälpverb, som står med infinitiv utan *att*, i de tre sista tempusbildande.

Tempusbildande:

har + supinum = perfekt

hade + supinum = pluskvam-perfekt

kommer ... att + infinitiv = futurum

Skilj noga mellan det tempusbildande hjälp verbet *ha(va)* och huvud verbet *ha(va)* = 'äga'. (Jämför t.ex. *Jag har köpt en bil* och *Jag har ingen bil*.)

Modala kallas de hjälpverb som ersätter ett modus, nämligen konjunktiv, varom nedan s. 13. -

Även bland dessa verb finns ett som också kan vara huvudverb: *få* = 'erhålla'. (Jämför *För sitt tips fick han en bra slant* och *Han fick inte tippa för sin fru*.)

¹ I *läsa på*, *hugga av*, *slå in* m.m. finns en tryckstark partikel (adverb). Denna placeras, ev. ensam, i fältet för PRED 2. Men en trycksvag (obetonad) partikel (preposition) sätts i samma fält som huvudordet i uttrycket. Jämför *Talade han om olyckan med sin fru?* - *Talade han om olyckan för sin fru?* (Endast i det senare fallet kan man också säga *Omtalade han...*) - *Att läsa på sina läxor* är ej riktigt detsamma som *att läsa på sina läxor*. På samma sätt uppträder också ibland substantiv och adjektiv som tryckstarka, oböjda partiklar: i fasta uttryck (idiom) som *ta hand om* - folk tar aldrig händer om något -, *lägga band på sig*, *slå vakt om*, *äga rum*, *göra gällande*, *göra sig kvitt*. Även dessa i PRED 2-fältet.

Det femte fältet (OBJ/PF)

Många kombinationer av PRED (1 och/eller 2) och SUBJ blir meningslösa om man inte lägger till något, såsom framgår av följande:

- 1 a) Är Petersson? b) Petersson rörmokare? c) Är Petersson rörmokare?
- 2 a) Heter flickan där? b) Flickan där Lena? c) Heter flickan där Lena?
- 3 Borde han inte gå och dränka?
- 4 Klämde pojken?
- 5 Skulle du vilja ge?
- 6 a) Utsågs Göteborg? b) Utsåg man Göteborg?

Studera först meningarna 1 och 2. Du finner a)-formuleringarna meningslösa, b)-varianterna begripliga och c)-frågorna både begripliga och grammatiskt korrekta. Jämför a) och b) är det tydligt att verben här - *är* resp. *heter* - är utan nämnvärd betydelse. Man måste fylla på med något. Men samtidigt är det så att den utfyllnad som man måste lägga till inte har så mycket med *är* eller *heter* att göra utan med *Petersson* och *flickan där*. Det är inte *är* som behöver preciseras utan *Petersson*. En del verb (exx. nedan) har i svenska väsentligen en grammatisk funktion. För dessa gäller att i en grammatiskt korrekt sats måste PRED 1-fältet vara fyllt.¹ Den utfyllnad som behövs i 1 a) och 2 a) kallas **predikatsfyllnad** (PF) - eller mer exakt **subjektiv predikatsfyllnad** eftersom tilläggen ger besked om subjekten. Obs! Det råder alltid en sorts identitet mellan subjekt och subjektiv predikatsfyllnad. Subjektiv predikatsfyllnad förekommer vid former av t.ex. *vara*, *bli(va)*, *heta*, *kallas*, *väljas (till)*, *anses (som/för)*, *verka*, *förefalla*, *synas*, *tyckas*.²

Titta nu på 3 och 4: 3 *Borde han inte gå och dränka?* 4 *Klämde pojken?* Verben *dränka* och *klämna* har förvisso - till skillnad från *vara*, *heta* m.fl. - en "påtaglig" betydelse men kräver ett preciserande tillägg, en bestämning, t.ex. *kattskrället* resp. *fingerarna*. Bestämningen till ett sådant verb anger vem eller vad som drabbas, påverkas, förändras, åstadkommes m.m., kort sagt vem eller vad som är föremål för handlingen (eller vad som blir handlingens resultat) och kallas **objekt** (OBJ). Mer om OBJ finns att läsa under rubrikerna Nexus s. 6, Prepositionsobjekt s. 7 och Innehållsobjekt s. 9.

¹ I andra språk däremot, med andra regler, behöver man inte uttrycka det betydelsestomma verbet *vara*, i varje fall inte i presens /är/; så t.ex. i ryska och ungerska, två språk som icke alls är besläktade f.övr. Annorlunda är det förstas med *vara* = 'existera; befinna sig' som i *Han är på landet*.

² Vissa andra språk, såsom isländska, latin och fornsvenska, har olika former av bl.a. substantiv beroende på vilken satsdel de är, t.ex. en form för subjekt, i övrigt andra former. I sådana språk står den subjektiva predikatsfyllnaden i subjektform, naturligt nog. I modern svenska har vi i åtminstone ett fall något liknande, nämligen i böjningen av personliga pronomen: subjektform *jag*, *du*, *han*, *hon*, *vi*, *ni*, annars *mig*, *dig*, *honom*, *henne*, *oss*, *er*. När ett personligt pronomen är subjektiv predikatsfyllnad används subjektformen: *Det är jag*. Men egendomligt är att motsvarande fras i engelska, som har ett formsystem som liknar svenskans, vanligen heter: *It's me*. I danska alltid: *Det er mig*. När predikatsfyllnaden är ett adjektiv rättar det sig i svenska efter subjektets form, vilket kallas **kongruens** [= 'överensstämmelse']. Jämför *Gardinen är grön* - *Huset är grönt* - *Gardinerna/Husen är gröna*. Det kan vara värt att notera att i fråga om kongruensböjningen kommer ibland tanken i konflikt med grammatiken, och det händer att tanken segrar, t.ex. i uttryck som *En del/En stor mängd blev dödade*, därför att *En del/En stor mängd* (grammatiskt singularis) ju för tanken är pluralis = 'Några/Många' (konstruktion efter betydelsen). På liknande sätt uppfattas ofta pronomenet *man* som syftande på flera personer, och därför kan vi höra fraser som *Man var tvungna att...* En sådan fras är dock ännu ej fullt accepterad, till skillnad från *En del var tvungna att...*

Kattskrället och *fingrarna* avser ju något annat än subjekten (*han* resp. *pojken*). Men å andra sidan kan man förstås både i 3 och 4 lägga till *sig* som syftar på subjektet. Detta *sig* är också objekt (och inte PF). I följande meningar talar ju både *henne* och *sig* om vem det är som drabbas: *Han slog henne* - *Han slog sig*. Ordet *sig* (och *sin*) syftar (nästan) alltid på subjektet, återspeglar, ger s.a.s. en reflex av detta och kallas reflexivt pronomen. Likaså är *mig*, *dig*, *oss*, *er* reflexiva ifall de syftar på ett subjekt *jag*, *du*, *vi*. *ni* i samma sats; annars är de former av ett personligt pronomen. Jämför *Jag slog mig* (reflexivt) - *Du slog mig* (personligt). Att man kan säga *Kom ihåg, kära vän, att jag är jag och du är du* men icke **Jag slog jag* beror på skillnaden mellan subjektiv predikatsfyllnad och objekt.

Märk att ett reflexivt pronomen alltid är trycksvagt och att det inte kan sättas först i en mening, helt naturligt eftersom det är alldeles obekant (för åhöraren och kanske även för talaren) vad ett *sig* i början av ett yttrande syftar på - det finns ingenting det kan "reflektera". Alltså ej **Sig slog han* eller **Mig slog jag*, däremot (personligt, betonat och kontrasterande) *Mig slog du* [men inte *honom*]. En rad verb uppträder endast med reflexivt pronomen och benämns, föga överraskande, **reflexiva verb**, t.ex. *förfasa sig*, *missta(ga) sig* - något ensamt *misstaga* eller *misstagas* finns ej.

5 *Skulle du vilja ge?* - Vid verb som *ge*, *skänka*, *bevilja* och deras motsatser (*för*)*vägra*, *neka*, *beröva*, *frånhända* m.fl. vill man alltid få besked om vad det är som ges eller nekas, (t.ex. ett föremål, en skriftlig handling, ett medgivande). Dessutom vill man ofta också upplysas om vem som får - eller inte får - något. Vid vissa av dessa verb finns alternativa uttryckssätt, t.ex. *ge mig boken* eller *ge boken till mig*, vid andra bara den första möjligheten: *unna mig det nöjet*. Både *mig* (eller *till mig*) och *boken* resp. *det nöjet* hör hemma i det femte fältet; båda satsdelarna är objekt. För dessa skilda objekt finns olika termer som alla kan motiveras på sitt särskilda sätt. I *ge mig boken* kan *mig* kallas dativobjekt eller **indirekt objekt**; och *boken* akkusativobjekt eller **direkt objekt**.

6 a) *Utsågs Göteborg?* - Ett samtal mellan obekanta kan inte meningsfullt inledas med denna fråga. Den måste uppenbarligen fyllas ut med något som samtidigt också klargör om talaren med *Göteborg* menar staden eller fotbollslaget IFK Göteborg. Märk nu att ett tillägg som *till huvudstad/till årets lag* säger något om subjektet Göteborg på samma sätt som utfyllnaden i meningarna 1 och 2 s. 4 preciserar subjekten *Petersson* och *Lena*. Utfyllnaden *till huvudstad/till årets lag* är alltså **subjektiv predikatsfyllnad**.

1. PRED 1	2. SUBJ	(3. ADV 1)	(4. PRED 2)	(5. OBJ/PF)
Utsågs	Göteborg			till x (PF)

6 b) *Utsåg man Göteborg?* - I denna likabetydande sats är *Göteborg* objekt. Vad är *till huvudstad/årets lag* för satsdel? Ja, uttrycket preciserar fortfarande Göteborg och är en nödvändig utfyllnad till *utsåg*. Det måste vara en PF, men nu en **objektiv predikatsfyllnad** eftersom det kompletterar objektet.

1. PRED 1	2. SUBJ	(3. ADV 1)	(4. PRED 2)	(5. OBJ/PF)
Utsåg	man			Göteborg/ till x

Objektiv predikatsfyllnad förekommer, liksom vid aktiva former av *utse*, bl.a. vid *göra (till)*, *anse (som/för)*, *kalla (för)*, *välja (till)*. - Men i passivum (verbets *s*-former) står alla dessa med subjektiv predikatsfyllnad. Mer om subjekt, objekt, aktivum och passivum s. 8-10.

Mer om OBJ och ADV 2 - Prepositionsobjekt

När du tidigare på s. 4 läste *Klämde pojken?* tänkte du kanske lägga till något annat än *fingrarna* eller *sig*. Det går ju bra med t.ex. *på tomaterna*; men inte med *på kvällen*. Å andra sidan kan man ha både *på tomaterna* och *på kvällen* med: *Klämde pojken på tomaterna på kvällen?* Uttrycket *på kvällen* kan strykas men inte *på tomaterna*, lika litet som *fingrarna* eller *sig*. Uppenbarligen fungerar *på tomaterna* som OBJ (= föremål för en handling) fast det avviker från ett normalt objekt på två sätt: 1) det innehåller en preposition (*på*), 2) det kan inte bli subjekt i en passiv sats: Jämför *Fingrarna klämdes* - **På tomaterna klämdes*. (Se även s. 9 mitten.)

Studera nu följande meningar:

a1 Drömde han om Lena? - a2 Drömde han om natten?

b1 Arbetade han på sin avhandling? - b2 Arbetade han på banken?

Prepositionsuttrycken *om Lena* och *på sin avhandling* anger föremålen för drömmarna resp. arbetet. Men *om natten* fattas vanligen inte som svar på frågan vad han drömde om utan när. Och *på banken* anger normalt var han hade sitt arbete.

Hur är det med

c Arbetade han på en båt?

I de många fall där ett prepositionsuttryck anger föremålet för en verksamhet har vi att göra med ett objekt. Med grammatikens hjälp är det lätt att visa att *Arbetade han på en båt?* är tvetydigt:

1. PRED 1	2. SUBJ	(3. ADV 1)	(4. PRED 2)	(5. OBJ/PF)	(6. ADV 2)
c1 Arbetade	han			på en båt	
c2 Arbetade	han				på en båt

c1 = 'Höll han på att bygga en båt?'

c2 = 'Hade han (ett) arbete på en båt?'

Det prepositionsuttryck som fungerar som objekt kallas av somliga prepositionsobjekt, av andra objektadverbial. Här föredras den första termen. (Noterbart är att vissa gammalmodiga läroböcker som behandlar grammatik - även om nyskrivna - icke håller isär de ur betydelse- och funktionssynpunkt helt olika *om Lena* och *om natten* i meningarna a1 och a2 ovan.)

Skillnad mellan prepositionsobjekt och prepositionsadverbial

Lägg märke till en faktisk skillnad mellan prepositionsobjekt och prepositionsadverbial: prepositionen i ett adverbial måste alltid stå ihop med det uttryck den styr, men prepositionen i ett prepositionsobjekt kan stå ensam senare i meningen ("strandad preposition"). Jämför:

Han längtade efter semestern.

Semestern längtade han efter.

Han grävde efter vatten efter semestern.

Vatten grävde han efter efter semestern.

*Semestern grävde han efter vatten efter.

Efter semestern grävde han efter vatten.

(Vid *längtade* är alltså *efter semestern* prepositionsobjekt men vid *grävde* ADV 2.)

VERB OCH VERBFORMER

Verb spelar en central roll för syntaxen (= 'läran om hur ord, fraser och satser fogas samman') och därför kan det anses lämpligt att här närmare ta upp denna ordklass som också är den formrikaste.

Verbets stora betydelse har även gjort att vissa grammatikor idag utgår från just verbet. "Valet" av verb påverkar ju hela satsen. Vid en del verb t.ex. krävs att subjektet är någon/något som har liv eller i varje fall har en egenskap som liknar liv: en flicka/häst/klocka går men icke en sten. (Men t.ex. trappan går ju upp till första våningen, invänder kanske någon nu. Verbet *gå* har emellertid inte riktigt samma betydelse i de båda fallen.) Verb som betyder i stort sett samma sak kan konstrueras helt olika: *be någon om något* - *begära något av någon*.

AKTIVUM OCH PASSIVUM

Passivum uttrycks i svenska antingen med *-s* eller med en omskrivning med *bli(va)* eller *vara*. Endast bildningen med *-s*, t.ex. *opereras*, har passiv form - passiv betydelse däremot föreligger i *blir opererad*.

I. Verb med både aktiv och passiv form - och aktiv och passiv betydelse

A. **Transitiva verb** - varmed menas sådana verb som i aktivum har både ett handlande subjekt och ett objekt - kan utan vidare ställas i passivum.

Aktiv sats: *Kokar mor kaffe?* - Passiv sats: *Kokas kaffe av mor?*

Subjektet till ett transitivt verb i aktivum utför handlingen. är aktivt.

1. PRED 1	2. SUBJ	(3. ADV 1)	(4. PRED 2)	(5. OBJ/PF)	(6. ADV 2)
a: Öppnade	pojken			dörren	
b: Opererar	läkaren			flickan	nu

För transitiva verb i passivum: subjektet i satsen framställs som (mer eller mindre frivillig) passiv mottagare av eller föremål för handlingen:

1. PRED 1	2. SUBJ	(3. ADV 1)	(4. PRED 2)	(5. OBJ/PF)	(6. ADV 2)
c: Öppnades	dörren				
d: Opereras	flickan				nu av läkaren

Objektet i den aktiva satsen blir subjekt i den passiva motsvarigheten.

Subjektet i den aktiva satsen kan bli ett av-uttryck - agent (ADV 2) - vid omvandling till passivum.

Om man i passiv sats vill ange vem som utför handlingen - agenten (ADV 2) - kan man, som nyss sagts, göra det med ett *av*-uttryck (i d: *av läkaren*). Passiv sats utan agent används gärna bl.a. när man inte tycker att det är väsentligt att tala om vem som utförde handlingen; det viktigaste är i stället att tala om vilken handling som utfördes: *Flickan opererades*; i andra fall kanske man inte vill nämna - eller vet vem som är den ansvarige: *Beirut bombades*. - I s.k. ledigare språk brukas ofta i stället för en passiv sats utan agent en aktiv sats med ett obestämt subjekt *man, folk, dom*. Jämför *Det berättades att... - Man berättade att...*

(Några verb, t.ex. *ge, neka, bevilja, vägra* står, som nämnts på s. 5, med två objekt, ett indirekt personobjekt och ett direkt sakobjekt. I latin och äldre svenska - liksom ännu i modern tyska - kunde endast sakobjektet bli subjekt i den passiva satsen: *Kaptenen beviljade soldaten permission. - Permission beviljades soldaten av kaptenen*. Numera även, och troligtvis vanligare: *Soldaten beviljades permission av kaptenen* - om man nu inte vill uttrycka det hela enkelt och naturligt med *Soldaten fick permission av kaptenen*.)

B. Vissa **intransitiva verb**, varmed menas sådana verb som icke har objekt (utom möjligen innehållsobjekt -se nedan), t.ex. *sova, komma, gå*¹, kan ibland förekomma i passivum men normalt endast med ett helt betydelseomt, opersonligt *det* som subjekt och ingen agent utsatt eller ens möjlig att tänka till: *Det promenerades fram och tillbaka på boulevarden*. - På liknande sätt är det med verb som kan ha s. k. **prepositionsobjekt** (ovan s. 7): *Det grävdes efter vatten. Det ljugs här på mötet. Det pratas för mycket här i klassen om lovet!* (Med passiva formuleringar kan man undvika att peka ut några bestämda personer.) - Ibland kan ett intransitivt verb få ett s. k. **innehållsobjekt** som brukar medföra att uttrycket blir både fylligare och lite intensivare än ett uttryck med motsvarande adverbial. Observera att huvudverb och objekt har en gemensam betydelsekärna: *Hon levde ett lugnt liv där*. (Jämför *levde lugnt*.) *Han skulle inte orka springa ett så hårt lopp igen*. (...*springa så hårt*.) *Törnrosa sov sin hundraårssömn*. (...*sov i hundra år*.) *Döden dö, gå sin väg*. Det är svårt eller rent av omöjligt att låta verben i dessa fraser stå i passivum (till skillnad från äkta transitiva verb): *?Döden dogs. *En hundraårssömn sovs av Törnrosa*. Men i vissa fall dock fullt möjligt: *Där levdes ett lugnt liv*, men knappast *??Där levdes ett lugnt liv av henne*.

Obs! För begriplighetens skull behövs *det* i exemplen nyss inte alls men det måste finnas av grammatiska skäl: en sats i svenska måste innehålla ett subjekt. Det fyller den grammatiskt nödvändiga funktionen som "platshållare" eller "fältutfyllnad". (Mer härom s. 17-18.)

II. Verb som bara har aktiv form

A. **Stativa verb** som a) betecknar ett tillstånd, b) har ett icke-handlande, icke-aktivt subjekt, c) står med objekt kan ej sättas i passivum. På grund av a) + b) är det naturligt att det ej går att passivera meningar som följer: *Hinken innehåller mycket blåbär. Glassen smakar vanilj. Den lilla gumman vägde bara 40 kilo.*² *Jag har* [= 'äger', ej hjälpverb] *en svart hund. *Det has en svart hund av mig. ??En svart hund has av mig*. - Fyndigt, men ogrammatiskt, sade kavaljererna på "Nalen" i Stockholm på 1940-talet "Has det haslust?" i stället för "Får jag lov?". (Obs! En ogrammatisk sats behöver inte vara obegriplig! Och en grammatisk sats behöver inte vara begriplig: *Huten faskade inte lisigare änter*. De särskilt understrukna bitarna känns nog igen som betydelsebärande grammatiska element - morfem - i svenska, liksom den ordning, ordföljd, de uppträder i. Jämför t.ex.: *Kocken ordnade inte smaskigare rätter*.)

¹ Det är värt att notera att många enkla intransitiva verb blir transitiva vid avledning med prefix eller förses med en betonad partikel: *komma - bekomma; gå - begå, ingå; springa/åka - springa/åka om; springa - bispringa*.

² Stativt *väga* = 'vara...tung'. Men transitivt *väga* = 'mäta vikten av' såsom i *Gumman vägde mjölet*, vilket går bra att överflytta till passivum: *Mjölet vägdes av gumman*.

B. Många intransitiva verb

Förutom hjälpverb (modala: *kunna, böra, skola, må* m.fl.; övriga: *vara, bli, ha*) saknar många intransitiva verb passiv form, t.ex. väderleksverb som *hagla, regna, snöa* och verb som avser förnimmelser och förändringar som *pirra, smärta, växa, somna, ruttna, tillfriskna* och andra verb på *-na* (utom *lämna* som är transitivt).

III. Verb som bara har passiv form - men aktiv betydelse! - deponens

Trots vissa verbs passiva form är subjektet till dem handlande, aktivt. Sådana är t.ex. *andas, hoppas, minnas, trivas, ängslas, kräkas, umgås*. Några av dessa har - eller kan ha - transitiv konstruktion (och står alltså med objekt): *Jag minns honom väl. Nu får vi äntligen andas frisk luft. Usch, han kräktes galla*. Andra kan stå med prepositionsobjekt: *Du måste hoppas på det bästa!* Ytterligare andra är intransitiva: *Trivs du nu?* Alla verb av den typ som nu nämnts kallas deponens. De skiljs lätt från äkta passivum på två sätt:

1. De kan (med undantaget *vredgas - bli vredgad*) aldrig omskrivas med *vara/bli*: *Jag kräktes.* - **Jag blev kräkt.*
2. De kan förekomma i imperativ ("befallningsform"): *Andas djupa andetag!* Men jägaren i skogen kan inte ropa till älgen: *Skjuts!* i betydelsen 'Jag befäller dig, älg, att du nu skall låta dig skjutas'. Man kan inte befälla någon att viljelöst (passivt) låta sig utsättas för något.

IV. Verb med aktiv betydelse både med och utan -s

Jämför nedanstående meningar:

Pojken slog sin kompis. - Pojken slogs.

Pojkarna slog hästarna. - Hästarna slogs.

Den sista meningen i varje rad ovan är, som du säkert redan märkt, dubbeltydig i skrift. Hade man hört dem i tal däremot, hade de varit entydiga: uttalas *slogs* med långt *o*, betyder det 'blev slagen' resp. 'blev slagna', med kort *o* 'brukade vara i slagsmål' resp. 'slog varandra'. I det första fallet alltså passiv betydelse, i det andra aktiv. Verb av denna senare typ står mitt emellan aktivum och passivum och kallas mediala (till latin *medium* 'mitt'). Som framgått av exemplen ger *s*-formen en bibetydelse, antingen vana (förfärlig) eller, med pluralt subjekt, ömsesidighet (reciprocitet; *varandra* är ett reciprokt pronomen). Här några fler verb av samma slag: *bita(s), möta(s), kyssa(s), krama(s), knuffa(s), reta(s)*. (Till denna grupp hörde förr ett som numera bara har *s*-form och är deponens: *umgås*.) - Omskrivning med *bli* ger alltid passiv betydelse.

(Den svenska *s*-formen saknar i de flesta utomnordiska språk en direkt motsvarighet; i rumänska finns dock något liknande, men inte alls som bekant i t.ex. engelska.) Hur svenskans *s*-passivum uppkommit kan man förstå om man jämför följande :

Han gladdede sig åt framgången. - Han gladdes åt framgången.

Trädet böjde sig i stormen. - Trädet böjdes av stormen.

Skillnaden mellan det reflexiva *glädja sig* och det passiva *glädjas* är mycket liten, om ens någon. Passiv *s*-form har uppstått genom att reflexivpronomenet *sig* har hakats på verbet och reducerats till *-s*. En trycksvag stavelse kan lätt mer eller mindre försvinna i talet.)

FINITA FORMER

Finita former av verbet tjänstgör, som du redan vet från s. 1, som PRED 1. Ordet *finit* betyder 'bestämd', nämligen i fråga om tiden (tempus), till skillnad från infinita former som är obestämda och bara anger om något är samtidigt eller föregående.

Tempus

I svenska finns bara två enkla, osammansatta tempusformer (PRED 1).

Presens (av latin *praesens* 'närvarande') används om något som är giltigt eller aktuellt nu¹,
 a) om något som sker för tillfället (*Ministern är upptagen [just nu]*) eller
 b) om något som upprepas i nutiden (*Ministern är upptagen varje måndag*) eller
 c) om något som sker samtidigt som något annat (*Ministern sitter i konferens²*) eller
 d) ibland (och oftare än i många främmande språk) om något som inträffar i framtiden, vilket dock kan påverka nuet (*Ministern är upptagen på måndag*); lägg märke till den eventuella, förtydligande tidsbestämningen.

Imperfekt/Preteritum avser ett då: a) *Ministern var upptagen [just då]*. b) *Ministern var upptagen varje måndag*. c) *Ministern satt² i konferens [när elden flammade upp]*. (Ordet "imperfekt" av latin *imperfectum* 'ofullbordad', vilket i svenska ofta uttrycks med bl.a. *höll på och, satt/stod och*; jämför not 2. "Preteritum" av latin *praetëritum* 'förfluten, gången'.) Eftersom man också kan säga att imperfekt/preteritum avser ett icke-nu, något som ej är giltigt eller aktuellt nu, kan det ibland även användas för att uttrycka något som strider mot verkligheten i nutid: *Var jag rik [men det är jag inte], fick ni, mina kära barn, var sin gård [men det får ni inte nu]*.

S. k. svaga verb bildar preteritum med *-ade/de/te/dde* (*anade/hörde/köpte/sydde*), starka verb på annat sätt, ofta genom vokalväxling (*bita - bet; skjuta - sköt; dyka - dök; simma - sam; fara - for*)

Modus

Svenska verb har tre olika modus (latin = 'framställnings/sätt').

Indikativ: det allra vanligaste moduset; det används i påståenden och frågor när man vill framställa något som ett faktum eller fråga om något faktiskt. *Jag är sjuk. Tog Hitler livet av sig?* (Något överdrivet kan sägas att ett påstående med indikativ är antingen sant eller falskt.)

¹ I livfulla berättelser om en händelse i förfluten tid kan även presens användas, s.k. historiskt presens. Berättaren vill få oss att känna att händelsen inträffar just i det ögonblick vi hör eller läser om den: *Vad hände då? Jo, den där ödesdigra dagen sitter ministern i konferens när elden flappar upp.*

² I många andra språk har man möjlighet att på ett särskilt sätt ange den s. k. aspekten, d.v.s. om något sker/skedde för tillfället eller håller/höll på att ske. Så - som bekant - i engelska: *I am/was writing a letter.* ('Jag skriver/skrev [= håller/höll på att skriva] ett brev'.) - *I write/wrote a letter.* ('Jag skriver/skrev [färdigt] ett brev'.) - I latin och dess dotterspråk (bl.a. franska och spanska) markeras för förfluten tid om något rätt och slätt hände eller om ett skeende var under utveckling; franska: *J'ai écrit une lettre. - J'écrivais une lettre.* ('Jag skrev [färdigt] resp. höll på att skriva ett brev'.)

Konjunktiv: ett modus i utdöende i svenska (och därför har en ålderdomligt högtidlig eller högtravande klang); finns i praktiskt språkbruk numera bara av ett fåtal verb, i preteritum oftare än i presens, ibland i stelnade fraser. Konjunktiv uttrycker talarens inställning/attityd till det han säger, t.ex. vilja, önskan, osäkerhet, vädjan (om medhåll); i preteritum anger det vanligen överklighet. Exempel på **presens konjunktiv:** *Åra vare Gud i höjden!* [=‘må vara’] - *Leve kungen!* [=‘Måtte ... leva’] - *Den det gör, straffes med böter.* [=‘skall straffas’]. **Preteritum konjunktiv:** *Vore jag rik, finge ni var sin gård.* [=‘Om jag var ... skulle ni få’] Jämför ovan under Tempus. Imperfekt/Preteritum.

Exemplen visar att konjunktiv i modern svenska kan ersättas av ett **hjälpverb** som kallas **modalt**, eftersom det står i stället för ett modus. En talare kan på ett annat, mycket vanligt sätt ange sin inställning genom ett satsadverbial (ADV 1). (Detta kallas därför ibland **modalt adverbial**.) Här några exempel på ord och uttryck som kan fungera så: *absolut, antagligen, dessbättre, eller hur, faktiskt, inte sant, ju, kanske, möjligen, nog, nödvändigtvis, rimligtvis, sannolikt, snarast, som du/alla förstår/vet, strängt taget, tyvärr, utan tvivel, visst, väl.*

Imperativ: ett modus som uttrycker en befallning till en 2:a person (du/ni) som vanligtvis är underförstådd: *Köp konserverad gröt! Rösta efter din övertygelse! Gör inte så! Skjut älgen där!* Äldre svenska: *Kommen I alle till mig!* Nu: *Kom ni alla ...!*

INFINITA FORMER

Infinita former är obestämda i fråga om nutid eller dåtid och anger bara tiden i förhållande till PRED 1: samtidighet eller föregående handling (och ibland det bestående resultatet).

Infinitiv, den form av verbet som man kan sätta *att* framför, tjänstgör på ett tvåfaldigt sätt, dels som verb (med dettas bestämningar OBJ/PF och ADV 2), dels som ett substantiv. Den uppträder både som primär och sekundär satsdel.

Som primär satsdel återfinns infinitiven ofta som PRED 2 - se s. 3. I substantivisk funktion påträffas infinitiven i de fält där substantiv kan stå:

- som SUBJ - *Att bada är skönt.* (Jämför *Bad är skönt.*)
- som OBJ - *Jag gillar att bada.* (Jämför *Jag gillar bad.*)
- som PF - *Hans enda intresse var att bada.* (Jämför *Hans enda intresse var bad.*)
- som huvudord i ADV 2 vanligen efter preposition: *Han blev alldeles urlakad av att bada.* (Jämför *Han blev alldeles urlakad av bad.*)

Som sekundär satsdel står infinitiven också på samma sätt som ett substantiv:

- som attribut: *Hoppet (om) att segra fanns ej mer.* (Jämför *Hoppet om seger ...*)
- som adverbial: *Domaren ansågs skicklig (i) att handlägga komplicerade mål.* (Jämför *... skicklig i handläggningen av komplicerade mål.*)

Supinum - se s. 3. Supinum slutar i aktivum på *-at/t/tt* av s.k. **svaga verb**, på *-it* av de flesta **starka**. - (Historiskt sett är supinum en stelnad form av perfekt particip nedan. Utvecklingen kan antydast så här: *Jag har flaskan tömd./Jag har glaset tömt./Jag har flaskorna (glasen) tömda.* - *Jag har tömt x (x = flaskan/glaset/flaskorna/glasen.* Viktigt är alltså om OBJ kommer före eller efter verbformen. Jfr i franska, där participe passé av transitiva och reflexiva verb böjs - rättar sig efter - **akusativobjektet** när detta kommer **före participet**: *Avez-vous lu ces livres? Oui, je les ai lus. Voici tes livres que j'ai empruntés. Quelle réponse a-t-on faite? Marie s'est mise à pleurer.* Men: *Elle s'est rappelé ces histoires* - se **dativ**.)

Particip är adjektiviska former av verbet.

Presens particip har aktiv betydelse, markerar samtidighet, är oböjliga och slutar på *-ande* (av de flesta verb) eller på *-ende* (av enstaviga verb och deras sammansättningar, t.ex. *fly*, *tro*, *gå*; *undfly*, *anförtro*, *ingå*).¹⁺² - Att particip uppträder precis som adjektiv framgår av en jämförelse:

adjektiv	particip
attributivt (sekundär satsdel)	
<i>Ett snabbt sto</i>	<i>Ett springande sto</i>
<i>Snabba hästar</i>	<i>Springande hästar</i>
predikativt ²	
(De tar/tog sig för många glas)	
<i>ledsna över förlusten</i>	<i>sörjande över förlusten</i>
[='Då de är/var ledsna...']	[='Då de sörjer/sörjde...']
substantiverat	
<i>Alla gamla</i>	<i>Alla gående</i>

Perfekt particip slutar antingen på *-ad/d/t/dd* (av svaga verb) eller på *-en* (av starka) och böjs som adjektiv (de på *-ad* får dock ändelsen *-e* i plural, ej *-a*). Jämför

adjektiv	particip
attributivt (sekundär satsdel)	
<i>En vit/grå/svart väst</i>	<i>En stickad/såld/köpt/sydd väst</i> [='... 'som stickats/sålt' etc.]
<i>Ett vitt/grått/svart plagg</i>	<i>Ett stickat/sålt/köpt/sytt plagg</i>
<i>Ett ledset ansikte</i>	<i>Ett gånget tidevarv</i> [='... 'som gått']
predikativt ³	
<i>De blev sorgsna</i>	<i>De blev tagna på bar gärning</i> [='togs']
<i>Vi var glada</i>	<i>Ni var älskade av alla</i> [='älskades']

Som exemplen visar har perfekt particip av transitiva verb (ovan *sticka*, *sälja*, *köpa*, *sy*, *ta*, *älska*) passiv betydelse, men av intransitiva (t.ex. *gå*) aktiv. Tillsammans med en form av *bli* eller *vara* används perfekt particip av ett transitivt verb som en omskrivning av passiv *s*-form. (Dialektalt, särskilt i södra Sverige, förekommer även *vara* + perfekt particip av vissa intransitiva verb i stället för *ha* + supinum: *Han är kommen/gången* [='har kommit/gått']. På motsvarande sätt i bl.a. tyska och franska.) - Perfekt particip anger tidsmässigt antingen föregående handling (alltså att något redan har/hade gjorts eller hänt) eller det bestående resultatet.

¹ Förväxla ej presens particip med substantiv på *-ande/-ende*. Dessa är böjliga: *Det var ett fasligt springande!* - *Springandet irriterar mig.* *Han höll ett anförande/flera anföranden.* *Han blev ordförande.* - *Ordföranden valdes enhälligt.* - *På kort tid har förbundet haft många ordförande.*

² Predikativt förekommer presens particip sällan som PF, oftast (i stället för en sats) som ADV 2 (predikativt attribut s. 6 överst) och kan då ha en biform slutande på *-andes/endes*: *Han kom springande/springandes.*

³ Ofta som PF men för den skull inte sällan även som predikativt attribut (ADV 2).

II. PÅSTÅENDE-SATSER

I föregående avsnitt om ja-nej-frågor har presenterats alla primära satsdelar som kan förekomma i svenska. I princip är det bara de två fälten för PRED 1 och SUBJ som måste vara fyllda:

1. PRED 1	SUBJ	(3. ADV 1)	(4. PRED 2)	(5. OBJ/PF)	(6. ADV 2)
Joggar	hon				i kväll

Men merparten av svenska huvudsatser är inte ja-nej-frågor. Utöver sådana finns sökande frågor, som ber om en upplysning, och inleds med ord av typen *vem, vad, hur, när* före PRED 1. Sätts före PRED 1 någonting annat (som inte bara förbinder två mening/sdel/ar med varandra, såsom *och, men, ty, för* o.dyl.), så blir det ett påstående.¹

Schematiskt uttryckt: **i svenska påståenden måste nedanstående två fält vara fyllda:**

0.	1. PRED 1

Det viktiga med Diderichsens positionsschema ligger just här. **I fältet** som ovan markerats med **0 kan det i ett påstående stå vilken satsdel som helst** (av de sex olika som förekommer).² **Om detta fält är fyllt, anger det icke någon särskild satsdel utan bara att satsen icke är en ja-nej-fråga. Till fältet före PRED 1 har "flyttats fram" en annan satsdel vars fält då blir tomt.** Detta fält kallas **fundament (FUND)**, och för att markera att det i sig inte är en satsdelsbeteckning skrivs siffran 0. Den satsdel som flyttas fram kan utmärkas med en pil med spetsen vänd mot FUND. - Gör man om frågan ovan till ett påstående kan resultatet, till att börja med, bli ettdera av följande (för en tredje möjlighet se Märk 1 nästa sida):

0. FUND	1. PRED 1	(2. SUBJ)	(3. ADV 1)	(4. PRED 2)	(5. OBJ/PF)	(6. ADV 2)
Hon	joggar	↔				i kväll
I kväll	joggar					↔

Den vanligaste ordföljden i ett påstående i svenska är just den som illustreras ovan, med antingen SUBJ eller ett ADV 2 i FUND.

Frågan *Skall hon inte jogga i kväll?* kan omändras till påstående på olika sätt:

0. FUND	1. PRED 1	(2. SUBJ)	(3. ADV 1)	(4. PRED 2)	(5. OBJ/PF)	(6. ADV 2)
Hon	skall	↔	inte	jogga		i kväll
Inte	skall	hon	↔	jogga		i kväll
Jogga	skall	hon	inte	↔		i kväll
I kväll	skall	hon	inte	jogga		↔

¹ Ja-nej-frågor skiljer sig även från uppmaningar, sökande frågor och påståenden genom sin s.k. frågeton. Jämför intonationen i t.ex. *Kom du hem klockan fem [och tog hand om barnen]? - Kom du hem klockan fem [och ta hand om barnen]! - Bor någon här? - Vem bor här? - Någon bor här.*

² I sökande frågor är det mer begränsat: i fältet före PRED 1 antingen SUBJ eller OBJ/PF eller ADV 2.

Märk 1. Om PRED 1 innehåller ett huvudverb (motsats: hjälpverb, t.ex. *skall*; se s. 3), kan även det placeras i fundament-fältet men PRED 1-fältet måste fortfarande vara fyllt - annars blir det ju en fråga. I PRED 1-fältet sätts då en form av verbet *göra* i samma tempus som huvud verbet. Detta blir ett exempel på dubbel satsdel.

0. FUND	1. PRED 1	(2. SUBJ)	(3. ADV 1)	(4. PRED 2)	(5. OBJ/PF)	(6. ADV 2)
Joggar	gör ⇐	hon				i kväll
Joggade	gjorde ⇐	han				igår kväll

Om huvud verbet är en infinitiv eller supinum (och alltså "borde" stå i PRED 2-fältet) kan det fundamenteras, och motsvarande form av *göra* kan då sättas in i PRED 2-fältet:

0. FUND	1. PRED 1	(2. SUBJ)	(3. ADV 1)	(4. PRED 2)	(5. OBJ/PF)	(6. ADV 2)
Jogga	skall	hon	inte	göra ⇐		
Joggat	har	hon	inte	gjort ⇐		

Anm. Även en del andra satsdelar som ställs som fundament kan dubbleras, då med ett pronominellt ord, som emellertid också placeras i FUND. Särskilt vanligt är i talspråk att ett ADV i FUND dubbleras med ett helt betydelseomt *så* - vilket bör undvikas i skrift (utom kanske när meningen inleds med en adverbial bisats - se s. 20).

0. FUND	1. PRED 1	(2. SUBJ)	(3. ADV 1)	(4. PRED 2)	(5. OBJ/PF)	(6. ADV 2)
Här så/Nu så	kommer	jag				⇐
I torsdags så	vann	Leksand				⇐
Tyvärr så	förlorade	Mister X	⇐			på Romme
På Romme, där	förlorade	Mister X	tyvärr			⇐
Miss Y, hon	vann	⇐	minsann			
Förr i världen, då	sjöng	alla				⇐

Märk 2. Om huvud verbet har en närmare bestämning (OBJ/PF eller i vissa fall ADV 2) kan det endast fundamenteras tillsammans därmed. Å andra sidan kan också denna bestämning ensam sättas i FUND.

0. FUND	1. PRED 1	(2. SUBJ)	(3. ADV 1)	(4. PRED 2)	(5. OBJ/PF)	(6. ADV 2)
Sjunger sina visor	gör ⇐	han			⇐	bra
Sjungit falskt	har	han	alltid	gjort ⇐		⇐
Hygglig	kan	han	aldrig	vara	⇐	
Vara hygglig	kan	han	aldrig	⇐	⇐	

Märk 3. Som nämnts förut spelar graden av tryckstyrka (betoning) en roll och kan förändra den normala ordföljden. Början och slutet av en mening innehåller det viktigaste (vilket utvecklas lite närmare s. 17-18). Inuti en mening kan man "gömma undan" information (mellan PRED 1 och 2). Särskilt i lite "tyngre" stil "gömmar" man ofta ett ADV 2 i fältet för ADV 1:

0. FUND	1. PRED 1	(2. SUBJ)	(3. ADV 1)	(4. PRED 2)	(5. OBJ/PF)	(6. ADV 2)
Han	ville	↔	på grund av landets svåra läge	hemligstämpla	rapporten	3 ↔

Dessutom kan man kasta om ordföljden/satsdelsföljden vid trycksvaga ord såsom negationer, vilket påpekats på s. 2, och dessutom vid pronomina ord (som även är betydelsesvaga, t.ex. *honom, henne, oss; sedan, där, då*). Sådana ord stoppas ofta undan. I stället för

0. FUND	1. PRED 1	(2. SUBJ)	(3. ADV 1)	(4. PRED 2)	(5. OBJ/PF)	(6. ADV 2)
Han	gick	↔		med*	på det**	sedan

* Se s. 3 not 1 ** prepositionsobjekt - s. 7

kan man också säga:

0. FUND	1. PRED 1	(2. SUBJ)	(3. ADV 1)	(4. PRED 2)	(5. OBJ/PF)	(6. ADV 2)
Han	gick		sedan	med	på det	3 ↔

Observera särskilt följande två ordföljdsändringar:

1. När ett obetonat pronomen är OBJ kan det placeras före ADV 1 om huvud verbet står i presens eller imperfekt/preteritum (och alltså är PRED 1):

0. FUND	1. PRED 1	(2. SUBJ)	(3. ADV 1)	(4. PRED 2)	(5. OBJ/PF)	(6. ADV 2)
Du	lånade	↔	mig det ju		3 ↔	förr
Doktorn	opererade	↔	inte		Kerstin	
Doktorn	opererade	↔ henne	inte		2 ↔	
Doktorn	hade	↔	inte	opererat	henne	
Doktorn	opererade	↔			inte henne	

Notera skillnaden mellan den tredje och den femte meningen ovan. I den sista är *inte* särskilt satsadverbial adverbial (jämför s. 2 nedtill) och betydelsen av denna mening är att doktorn opererade - inte henne utan någon annan; *henne* är också i talet framhävt genom betoningen.

2. Om det i ett påstående med normal ordföljd (d.v.s. med SUBJ eller ADV 2 i FUND) finns ett OBJ som är negerat med form av ingen och huvud verbet står i PRED 2, placeras alltid det negerade OBJ i samma fält som *inte*, d.v.s. i ADV 1-fältet. Jämför:

0. FUND	1. PRED 1	(2. SUBJ)	(3. ADV 1)	(4. PRED 2)	(5. OBJ/PF)	(6. ADV 2)
Han	begärde	↔	nog inte		någon lön	
Han	begärde	↔	nog		ingen lön	
Han	hade	↔	nog inte	begärt	någon lön	
Han	hade	↔	ingen lön	begärt	3 ↔	
Jag	har	↔	inte	gjort	någonting	än
Jag	har	↔	ingenting	gjort	3 ↔	än
Än	har	jag	ingenting	gjort	3 ↔	↔

TEMA OCH REMA

En talare eller skribent börjar helst med något bekant och kommer sedan med nya, mer eller mindre spännande, intressanta, överraskande uppgifter. En god historia börjar inte med poängen. Detta gäller som regel också en framställnings detaljer och delar, t.ex. meningarnas uppbyggnad. Det blir lättare för åhöraren/läsaren att hänga med om en mening börjar med något allmänt bekant eller något tidigare omnämnt och om nya upplysningar tillfogas längre fram. Och det är här termerna tema och rema kommer in:

tema = 'det man talar om, det bekanta, det sedan förut kända'

rema = 'det man talar om, det obekanta nya'.

I grammatiken ses flera återverkningar av denna tema-rem-princip: särskilt i valet av fundament och av subjekt och därmed ofta av aktiv eller passiv form.

Det är förstås dock ej alltid möjligt att i en mening utgå från något bekant, något tidigare omtalat. Hur gör man då? I sådana fall kan man börja med något allmänt, vagt och betydelsefattigt eller helt betydelsetomt.

Betydelsetomt *det*. Formellt subjekt

Den svenska grammatiken kräver att subjekt placeras intill PRED 1. Men subjektet är kanske ett substantiv i obestämd form som alltså representerar något nytt, obekant (rema). Då medför tema-rem-principen att det kommer för tidigt. Därför låter man ofta ett betydelsetomt, fältutfyllande *det* stå på subjektets plats som formellt subjekt. Det egentliga subjektet kommer längre fram, i OBJ/PF-fältet. Denna konstruktion kallas presentering. Jämför:

Sitter en katt på gårdesgården?- ?Nej, men en katt sitter på trappan.

Sitter *det* en katt på gårdesgården?- Nej, men *det* sitter en katt på trappan.

Sitter katten på gårdesgården? - Nej, katten sitter på trappan.

*Sitter *det* katten på gårdesgården?- *Nej, *det* sitter katten på trappan.¹

Notera i följande meningar hur *det* måste försvinna när den obestämda formen byts ut mot bestämd och hur den bestämda formen hamnar i samma fält som *det*:

0. FUND	1. PRED 1	(2.SUBJ)	(3. ADV 1)	(4. PRED 2)	(5. OBJ/PF)	(6. ADV 2)
Det	rinner	↔			2 ↔ vatten	ur kranen
Det	har	↔		runnit	2 ↔ vatten	ur kranen
Vattnet	har	↔		runnit		ur kranen
Idag	har	det	inte	kommit	2 ↔ någon tidning	↔
Idag	har	tidningen	inte	kommit		↔
I morse	ringde	en kompis				hem ↔
I morse	ringde	det			2 ↔ en kompis	hem ↔
I morse	ringde	min kompis				hem ↔

¹ I ett annat sammanhang - och framför allt med en annan betoning av *katten* (med grav accent) - kan denna mening vara fullt korrekt, ung. = 'Jag ska ta mig tusan inte sitta här på trappan'.

På grund av tema-principen torde nedan meningarna i vänsterspalten med *det* som formellt subjekt föredras framför högerspalten i och för sig grammatiskt korrekta. (Det egentliga subjektet är understruket i vänsterspalten.)

Det är skönt att bada.

Att bada är skönt.

Det gick inte att ta sig fram i skogen.

Att ta sig fram i skogen gick inte.

Det var bra att hon kunde komma.

Att hon kunde komma var bra.

Obs! I en ja-nej-fråga måste ett formellt *det* finnas med när det egentliga subjektet är en infinitiv eller sats:

Är det skönt att bada? Var det bra att hon kunde komma?

Ett betydelseomt *det* kan också vara egentligt subjekt. Fastän ett *det* ibland inte innehåller någon som helst information eller syftar på något, måste det sättas ut av grammatiska skäl. Ett sådant *det* förekommer bl.a. vid s.k. väderleksverb, alltid vid *regna, snöa, hagla* m.fl., ofta vid *vina, blåsa* t.ex.; dessutom vid verb som anger kroppsliga, ofta diffusa, obestämda förmågelser: *pirra, ila, spritta, göra ont, värka* o.likn. Även i en del fall vid passivum av intransitiva verb (s. 9).

Det grammatiska skälet till detta betydelseomma *det* är, än en gång, att svenskan måste ha ett subjekt utsatt för att det tydligt skall framgå om satsen är ett påstående eller en ja-nej-fråga.

Anm. 1. Det finns många språk som inte uttrycker ett betydelseomt *det*. T.ex. heter *det regnar* på latin *pluit*.

Anm. 2. Skillnaden mellan påstående och ja-nej-fråga markeras i åtskilliga språk icke genom olika ordföljd. Å ena sidan finns latin som har en mycket friare ordföljd än svenska. *Caesar kommer* kan heta antingen *Caesar venit* eller *Venit Caesar*. Å andra sidan har exempelvis kinesiska en mycket sträng ordföljd med subjektet alltid först. I sådana språk måste något annat "knep" tas till för att markera fråga, en s.k. frågepartikel (vartill svenskans *väl* ibland är en motsvarighet). *Regnar det?* heter på latin *Pluitne?* och *Kommer Caesar* resp. *Caesar kommer väl?* heter *Caesarne venit?* eller *Venitne Caesar?* resp. *Nonne Caesar venit?*

ÖVNINGAR

a) Hur många ord omfattar satsdelen som står som fundament i följande meningar?

b) Vilken satsdel har hamnat i fundamentfältet?

1. Smuggelgodset hade han gömt på sin vind.
2. Igår hände något konstigt.
3. Promenerade gjorde de ofta.
4. En storstilad insats av hela laget bäddade för segern.
5. Tyvärr blev matchhjälten skadad.
6. Redan de gamla grekerna grubblade över tingens natur.
7. Både Hitler och Stalin gjorde sitt bästa för att förstöra Europa.

Vilken funktion har *det* i nedanstående meningar? a) Formellt subjekt, b) egentligt subjekt eller c) objekt?

8. Det skymmer tidigt så här års.
9. Det betyder ingenting att AIK har förlorat en match.
10. Det innebär att laget kämpar så mycket hårdare på söndag.
11. Det kommer tre nya lag i allsvenskan nästa år.
12. Det ville alla.
13. Det var trevligt att se dig här!
14. Det finns ingen som du!
15. Det vill sig inte riktigt.

HUVUDSATS OCH BISATS

Begreppen huvudsats och bisats är framför allt grammatiska. Den föreställning man genom deras namn får om vad de innehåller är emellertid oftast riktig: i en huvudsats står normalt det viktigaste, i en bisats olika biomständigheter. Men detta stämmer ej alltid. Jämför *Vi åt middag när åskan slog ner* och *När vi åt middag, slog åskan ner*. I normal prosa kan en enda huvudsats utgöra en mening, men det kan icke en bisats.

Den grammatiska skillnaden mellan huvudsats och bisats visar sig i att ADV 1 (t.ex. *inte, ju, tyvärr*) placeras på olika ställen i förhållande till det finita verbet, PRED 1: *Då* [=Vid det tillfället'] *mådde jag inte bra*. - *Då* [=Eftersom'] *jag inte mådde bra, stannade jag hemma*.

HEFF-regeln: i Huvudsats kommer *inte* EFTER det Finita verbet.

BIFF-regeln: i Bisats kommer *Inte* FÖRE det Finita verbet.

Obs! En egendomlighet i svenska (till skillnad från bl.a. engelska, tyska, franska) är att det finita hjälpverbet *har/hade* ofta utelämnas i bisats: *Fastän jag inte /hade/ kommit, gick hon*.

En bisats är i sin helhet alltid en enda satsdel - primär eller sekundär.

Olika sorters bisatser

Bisatser inleds oftast av ett speciellt ord eller uttryck. Här följer en uppställning som utgår dels från detta, dels från bisatsens betydelse och satsdelsfunktion.

A. Attributsbisatser (alltid efterställda; sekundära satsdelar¹)

1. Relativa bisatser som inleds av

a) ett relativt pronomen: *som* eller former av *vilken* (obs! se nedan om *som* = *såsom* och *vilken* = *vem*).

b) ett relativt adverb: *när, då, där, dit* o.likn. som känns igen genom att de kan bytas ut mot en preposition + en form av *vilken* eller mot (*som*) ... + preposition : *Den tid då jag tjänstgjorde i Stockholm...* = *Den tid under vilken...* - *Han gick åter i skogen där han plockat så mycket svamp*. =.. *i skogen i vilken..* eller *..i skogen (som) han plockat ... svamp i*.

En relativsats bestämmer ett substantiv eller pronomen, på samma sätt som ett adjektivattribut ger en närmare upplysning. Jämför *Tjurar som är ilska ska man akta sig för* och *Ilkska tjurar ska man* etc. Det uttryck som relativpronomenet syftar på kallas korrelat (*Tjurar som*). Ibland står en hel sats som korrelat. Då inleds relativsatsen av *vilket* eller *något som*: *Ministern kom inte igår, vilket alla livligt beklagade*.

Obs! När *som* inte är subjekt i sin sats kan det utelämnas: *Boken (som) jag läste... Stolen (som) du satt på...* Men endast: *Stolen som är trasig...* Även ett *då* kan saknas: *Den tid (då) jag tjänstgjorde i Stockholm...* I många andra språk saknas motsvarande möjlighet!

2. Ibland står att-satser attributivt till ett substantiv eller pronomen: *Det faktum att/Den omständigheten att/Detta att han alltid kommer för sent gör mig rosenrasande*. - Det bisatsinledande *att* tillhör ordklassen konjunktioner. De allra flesta av dessa inleder bisats och kan med en mer precis term kallas subjunktioner. - Subjunktionen *att* har ingen egentlig betydelse utan bara en funktion, nämligen att ange att något yttra(t)s, tyck(t)s, tänk(t)s o. dyl.

3. En indirekt frågesats kan bestämma ett substantiv: *Frågan (om) vem som var bäst fick aldrig något svar*. - *Problemet (med) hur man skulle öka motorns prestanda löstes oväntat lätt*. Inledare: se nedan B. 1. a), b), c).

¹ För en översikt över attribut se s. 22

B. Subjekts- eller objektsbisatser (primära satsdelar)

1. Indirekta frågesatser som inleds av

- ett interrogativt pronomen: *vem, vad* eller form av vilken ($\neq som$)
- ett interrogativt adverb: *när, var, vart, varför, hur* m.fl.
- om, ifall = huruvida* ($\neq såvida$); detta *om* är ett slags komplement till det "allmänt underordnande" *att* ovan A. 2. Det saknar egen betydelse, markerar bara att en fråga ställ(t)s.

Några exempel och kommentarer till a), b) och c):

a) *Han visste inte vad han gjorde.* Obs! När ett interrogativt pronomen är subjekt i sin sats läggs ett *som* till i den indirekta frågan. Jämför *Vad har egentligen gjorts?* (direkt fråga) och *Vad som egentligen (har) gjorts vet jag inte.* - *Hon undrade vem som förmått Kalle att göra så.* (Men i direkt fråga: *Vem hade förmått Kalle att göra så?*)

b) *Han talade inte om när han skulle komma hem/vart han var på väg/varför han gjorde så/hur hon såg ut.*

c) *Pojken frågade om han fick klappa hunden.*

De indirekta frågesatserna ovan kan alla bytas ut mot *det* och är alltså en primär satsdel och fungerar precis som *det*: som objekt eller subjekt.

2. Att-satser:

- som objekt i *Han sa/trodde/önskade/gladde sig över/tröttnade på att hon lagade sådan mat*
- som subjekt i *Att han inte kunde laga mat var allmänt omvittnat.*

C. Adverbialsbisatser (primära satsdelar, endast en - nr 6 - alltid efterställd)

som inleds av subjunktioner som alltefter sin betydelse indelas i:

- temporal (tid): *då, när, medan/under det att* (= 'samtidigt som'), *så snart som* m.fl.
- kausala (orsak): *då, därför att, för att, eftersom, emedan* m.m.
- finala (avsikt): *för att = på det att*
- koncessiva (medgivande, otillräckligt hinder): *fast(än), ehuru, låt vara att*
- konditionala (villkor): *om, ifall = såvida; bara, blott = om ... bara*
koncessivt-konditionala: *även om, om också*
- konsekutiva (följd; alltid efterställda): *så att*, eller *bara att* när det tidigare stått ett *så, sådan* o.likn. som pekar fram mot en *att*-sats
- instrumentala (medel): *genom att; utan att* [= 'inte ... genom att']
- adversativa (motsats): *medan (däremot), under det att, i stället för att*
- komparativa (jämförelse): *som = såsom* (vid likhet, t.ex. *på samma sätt som*); *än* (vid olikhet, t.ex. *annan än, bättre än*); *ju ... desto*
komparativt-konditionala: *som om, liksom om*

Märk 1. En konditional sats (5) som står först i en mening kan i svenska utformas som en direkt fråga och alltså ha huvudsatsordföljd: *Funnas/Fanns icke vatten, skulle människorna ej kunna lära sig att simma.* (= *Om vatten icke funnes/fanns etc.*)

Också i stället för *som om* + bisatsordföljd (s.k. rak ordföljd med SUBJ före PRED 1) kan i svenska stå *som* + frågeformad konditionalsats: *Pojken skriker som vore han galen.* (= ... *som om han vore galen.*)

Märk 2. I några fall kan bisatserna förkortas, nämligen när både huvudsats och bisats har samma subjekt. (Siffrorna hänvisar till listan ovan under C.)

- Hon tog bilen för att (hon skulle) hinna i tid.*
- Fastän (han var) bara en och sextio lång var han väldigt duktig att nicka.*
- Genom att hälla/Genom att han hällde vatten på henne väckte han henne.*
Han kunde inte väcka henne utan att hälla vatten på henne. (= ... *endast genom att*, två negationer upphäver varandra.)
- Hans minne var inte lika bra som (det var) förr.*

PRIMÄRA SATSDELAR I HUVUDSATSER - EN SAMMANFATTNING

En satsdel kan bestå av ett eller flera ord. Pröva genom omflyttning!

Fält 0. Fundament - se längst ned!

Fält 1. Gör man om ett påstående till en ja-nej-fråga kommer PRED 1 först. Detta är antingen ett hjälpverb (*skall, bör, måste; har, hade* m.fl.) eller ett huvudverb (t.ex. *reser, skjuter, dog*).

Fält 2. Omedelbart efter PRED 1 kommer i en ja-nej-fråga SUBJ. - SUBJ kan se ut på många sätt: det kan t.ex. vara a) ett substantiv med eller utan bestämmingar (*pojken, mammas pojke, den lilla pojken, pojken på gården, pojken som leker* m.m.), b) ett pronomen, ev. med bestämmning, (*jag, han, det; någon, man, ingenting; denne* m.fl.), c) ett infinitivuttryck (*att bada [är ohälsosamt], att läsa böcker [är nyttigt]*), d) en *att*-sats eller indirekt frågesats (*att jag är sjuk [bekymrar dig inte], vart han försvann [är obekant]*).

Ibland finns ett *det* som formellt subjekt; det egentliga subjektet placeras då i fält 5. Särskilt ofta inträffar detta när det egentliga subjektet är a) obestämt eller negerat, b) en infinitiv, c) en *att*-sats. Sätts det egentliga subjektet först, försvinner *det*. (Se s. 17-18.)

I en ja-nej-fråga måste fält 1 och 2 vara fyllda, i ett påstående 0 och 1. Övriga fält kan vara tomma.

Fält 3. ADV 1 = satsadverbial, som ofta består av ett oböjligt och trycksvagt ord (t.ex. *absolut, antagligen, dessbättre, faktiskt, inte, kanske, möjligen, nog, tyvärr, väl* - fler exempel s. 12 andra stycket). Negation som ADV 1 kan byta plats med ett tryckstarkt subjekt.

Fält 4. PRED 2-fältet har plats för a) en eller flera verbformer, 1) infinitiv, som känns igen på att man kan sätta *att* framför, 2) supinum som slutar på *t(s)* och lätt kan förbindas med *har/hade*, b) betonade, oböjliga ord som hör intimt ihop med ett verb (*resa bort, slå av, hälla upp* m.m - se s. 3 not 1).

Fält 5. Nödvändiga bestämmingar till ett verb (PRED 1 eller 2): OBJ/PF. - PF vid bl.a. verben *vara, bli, heta, kallas, verka, anses som, väljas till*. PF ger alltid en upplysning om SUBJ vid dessa verb.

OBJ (utom prepositionsobjekt s. 7 och 9) kan ersättas av *honom, henne, den, det, dem, dessa; sådan, sådant*, och OBJ förekommer framför allt vid verb som kan överflyttas till passivum (*s*-form) och då ha *han, hon, den* (ej endast *det*!) som subjekt. Jämför a) *Reste han till midsommar?* som ej kan sättas i passivum, varför detta *reste* icke står med OBJ, och b) *Reste han majstången?* som kan ändras till passivum c) *Restes majstången av honom?* I a) kan *till midsommar* bytas ut mot *då* (se fält 6) och i b) går det att sätta *den* i stället för *majstången*, alltså OBJ.

OBJ anger vad eller vem subjektet gör något med. Vid reflexiva verb gör subjektet något med sig själv.

Verb som *ge, skänka, bevilja, vägra* o. likn. har vanligen två OBJ: ett person- och ett sakobjekt. Dessa verb är de enda som i passivum kan ha OBJ.

Vissa verb har både OBJ och PF, t.ex. *kalla (för), anse (som/för), välja till*.

Fält 6. Förklarande omständigheter - ADV 2 - som kan ersättas med *då/nu, här/där, hit/dit, därför, därifrån, därmed, så(lunda)* etc. Mycket ofta finns flera ADV 2.

ADV 1 och 2 kan vanligen hållas isär om man ersätter ett huvudverb i PRED 1 (t.ex. *åker, reste*) med en sammansatt form (*har åkt, hade rest*): ADV 1 står då före PRED 2, ADV 2 en bit efter - men vissa ADV 2 kan, "gömmas undan" i ADV 1-fältet (Märk 3 s. 15 f.).

Fält 0. FUND: Påståenden kännetecknas av att en satsdel, vilken som helst av 1 - 6, står framför PRED 1. En satsdel som i en ja-nej-fråga står i fält 2, 3, 5 eller 6 kan utan vidare sättas i FUND i ett påstående. Även ett huvudverb som hör hemma i fält 1 eller 4 kan inleda ett påstående men då gäller speciella regler: om PRED 1 sätts i FUND måste fält 1 fyllas med *gör/gjorde*; PRED 2 i FUND kan medföra att fält 4 fylls med *göra/gjort*; ett huvudverb + OBJ/PF eller vissa ADV 2 bildar ett begrepp, varför också dessa bestämmingar fundamenteras tillsammans med verbet.

Den satsdel som sätts i FUND lämnar normalt motsvarande tomrum i sitt egentliga fält (vilket i ett fältschema markeras med ⇔).

ATTRIBUT

Attribut är en s.k. sekundär satsdel, d.v.s. en satsdel som inte är nödvändig ur grammatisk synvinkel. I de olika exemplen nedan kan du oftast lätt konstatera detta genom att hoppa över det som med *kursiv* stil är markerat som attribut.

Attribut är en bestämning till ett substantiv (eller substantiviskt ord, t.ex. ett substantiverat adjektiv). - Substantiv är sådana ord som man i allmänhet kan böja i singularis och pluralis och sätta en/ett eller flera framför. - Med bestämning menas en karakteristisk detalj eller en sorts precisering varmed olika "individer" av samma slag åtskiljs. Exempel: *den röda* rosen (men inte *den gula* rosen) är vissen. *Smutsigt* vatten äcklar mig.

I svenska finns en rad olika attribut. De brukar etiketteras antingen efter ordklass eller form - se nedan! De varierande attributen kan sorteras i två huvudgrupper allteftersom de sätts framför eller efter substantivet. Observera för övrigt att ett attribut i svenska måste placeras omedelbart intill sitt huvudord. Jfr En *stor* del av soldaterna dödades - En *stor* del dödades av soldaterna.

A. Framförställda attribut

1. Adjektivattribut: *Svenska* språknämnden. En *ful och fet* kärring.
2. Pronominellt attribut: *Den där* boken. *Några* ungar. *Vilken* häst?
3. Genitivattribut: *Pojkens* näsa. *Strindbergs* brev. *Barnens* uppfostran.
4. Räkneordsattribut: *Tre* sandkorn.
5. Epitet: *Rektor* Ohlson. *Kejsar* Augustus.

B. Efterställda attribut

6. Apposition: Hjalmar Ohlson, *Södra Latins rektor*. Augustus, *Roms kejsare*.
7. Relativa bisatser: Bilen *som är grå* är min. Boken [*som*] *jag läste igår* var riktigt trevlig.
8. Partitivattribut (efter måttsord): En skara/del/hop/mängd *soldater*. Två liter *vatten*.¹
9. Prepositionsattribut: Bilen *på gården* är min. Näsan *på pojken*. Brev *från Strindberg*. Brev *till Strindberg*. Uppfostran *av barnen*.
10. Adverbattribut: Bilen *därborta* är min.
11. Infinitivattribut: Glädjen *att läsa* [*en bra bok*].
12. Vissa att-satser: Den omständigheten *att han inte hade körkort* hindrade honom inte att köra bil.
13. Vissa indirekta frågesatser: Frågan *var han hade varit* blev aldrig besvarad.

¹ I många andra grammatikor anses tvärtom att *vatten* i frasen *två liter vatten* är huvudord; *två liter* uppfattas då som måttsattribut. Men för författaren av detta kompendium synes det rimligare att tolka *vatten* som underordnad bestämning till *två liter*; denna underordning kryper fram och får ett språkligt uttryck genom *av* i följande dialog: "Varje dag dricker hon två liter vatten." - "Förlåt, vad sa du att hon dricker två liter av?"

NÅGOT OM ORDKLASSER

Tre grunder för ordklassindelningen i svenska (i kombination med varandra):

- Form - möjlighet att böja ord med olika ändelser
- Funktion - ord som uppträder på samma sätt i en sats har samma funktion
- Betydelse

Obs! Dessa kriterier är inte universellt giltiga. I t.ex. kinesiska böjs inga ord; det är rent av tveksamt om begreppet "ord" kan sägas existera där; än mindre då ordklasser. Också i svenska är dessa grunder inte mer än vägledande. De utgör icke ett helt entydigt, logiskt invändningsfritt system. Därför får man också i moderna grammatikor olika uppgifter om hur många ordklasser det finns. En sortering av orden i svenska efter kriteriet "form" resulterar i en grupp med böjliga, och dessa är normalt betydelstunga, informationsrika och brukar sammanfattande betecknas som INNEHÅLLSORD. En andra grupp utgörs av oböjliga som framför allt anger relationer mellan ord och satsdelar och som alltså har en syntaktisk funktion men mycket avbleknad betydelse - s.k. FORMORD. Fram till för några decennier sedan fanns en månghundraårig tradition att räkna med nio ordklasser i svenska: i grupp 1 substantiv, adjektiv, verb, räkneord, pronomen och i viss mån adverb, i grupp 2 prepositioner, konjunktioner/subjunktioner, interjektioner. I nutida grammatikor uppges antalet ordklasser vara högre men någon enighet har icke nåtts.

Ur en helt annan synvinkel kan ordklasserna i svenska (och därmed besläktade språk) indelas i två huvudgrupper: 1) öppna och 2) slutna ordklasser.

- 1) Substantiv, verb och adjektiv (och därmed även till en del adverb) är öppna för nybildningar.
- 2) Övriga ordklasser är slutna, d.v.s. nybildningar förekommer knappt i dessa.

A. ADJEKTIV eller ADVERB?

1. De flesta adjektiv kan böjas: *ett farligt uppdrag, flera farliga uppdrag, det farliga uppdraget*. Adverb är alltid oböjt: *Agenten levde farligt. Agenterna levde farligt*. UNDANTAG: adjektiv som slutar på *-ande* eller *-ende* böjs icke och sammanfaller med motsvarande adverb.

2. De flesta adjektiv och adverb kan kompareras: *ett farligare uppdrag-det farligaste uppdraget. Agenten levde farligare - agenterna levde farligast*. På grund av sin betydelse är vissa omöjliga att komparera, t.ex. *särskild, unik, gratis*.

Är de markerade orden nedan 1) adjektiv eller 2) adverb?

- a) Han nekade envist.
- b) Olle var känd för ett snobbigt levnadssätt.
- c) Hennes leende var verkligen tvetydigt.
- d) Vargarna föreföll honom ilsknare nu.
- e) Han talade mycket medryckande.
- f) Ungen fick åka gratis.
- g) Han uppträdde artigare mot henne än på länge.
- h) Resan är gratis idag.

B. PREPOSITIONER

Leta reda på - och stryk under - alla prepositioner i följande text:

Mot kvällen tröttnade vi på att sitta i stugan. Vi gick först den smala vägen mellan sjön och berget. Vi pulsade i pölarna och regnet trängde igenom våra kläder. För att få upp värmen sprang vi sedan till bryggan på udden. Utifrån sjön kom en underlig farkost mot oss.

Anm. I vissa fasta uttryck finns rester av äldre svenska kvar, med numera döda kasusformer (böjningsformer) efter preposition. Såsom alltjämt i tyska, följdes förr en preposition av ett bestämt kasus, som markerades av bestämda ändelser: *till sjöss/havs/lands; sedan/tilldess; dessutom; sinsemellan* ['mellan sig']; *till fullo; allt i allo; å nyo* vanl. hopskrivet *ånyo* [= 'på nytt']; *i blindo; åtminstone; i förstone*. - Notera att några få prepositioner egentligen borde kallas postpositioner: *oss emellan, det oaktat*.

C. ADVERB, KONJUNKTION/SUBJUNKTION eller PREPOSITION?

Som primär satsdel står ett adverb för sig själv och flyttas ensamt, en konjunktion inleder/styr en sats, alltså ett led med subjekt och predikat, och vid flyttning följs den alltid av sin sats, en preposition följs av/styr ett substantiv, pronomen, en infinitiv eller sats. Exempel i turoch ordning: *Sedan gick vi hem. - Sedan vi ätit, gick vi hem. - Sedan förra veckan var han sjuk.*

Ange ordklass för de markerade orden nedan:

- Då gumman min gick ut, kom jag hem.
- Då gick luften ur mig.
- Boken handlar om en försupen gubbe.
- Om du spottar på farmor en gång till, får du ingen sup till maten.

D. VILKEN ORDKLASS? (Obs! i vissa fall två understrukna ord i en mening!)

- Rören går under golvet.
- Detta är ett rent under.
- Det rådde ett dovt lugn därinne.
- Var det verkligen så att de band henne?
- Han kunde inte skilja mellan för och akter!
- Fem av sex band måste kasseras.
- Han fick förstås stiga av vid ändhållplatsen.
- Det var en tråkig film, utan sex.
- Nu först känner jag mig lugn.
- I kväll fick grabbarna kämpa för segern.
- Helvetets port är vid.
- Den här stegen för till paradiset.
- Han stannade hemma för han mådde inte bra.
- "Ey!" skrek han till hunden, som just kissat på mattan.
- De älskade varandra så.

E. SUBSTANTIV

a) Substantiv kan ur betydelsesynpunkt delas upp i tre huvudgrupper och två av dessa i underavdelningar:

Individua	Dividua	Egennamn
'odelbara' men räkningsbara	'delbara', ej räkningsbara	
framför vilka kan man sätta	framför vilka kan man sätta	
<i>en/ett, varje, hel</i>	<i>all(t), mycken/mycket</i>	
appellativer (artnamn)	ämnesnamn	
flocknamn (oegentliga kollektiver)	(äkt) kollektiver	
abstrakter	abstrakter	

- 1) Ange vilka av följande substantiv som är abstrakta!
- 2) Ordna substantiven nedan i spalter allteftersom man kan sätta *denna/detta* resp. *dessa* framför dem och jämför med en lista med orden föregångna av *en/ett, hel, varje, all(t), mycken/mycket!* Fundera med hjälp av ovanstående uppställning över resultatet!

paus sanning vatten rädsla guld rökning glädje dagmask folk snö öl

b) Om substantivens genus:

I modern svenska har utvecklats ett system med grammatiskt genus som i viss mån bryts mot ett äldre med sexuellt genus.

Två grammatiska genus:

1) n-genus (genus utrum)

Substantiv i denna kategori har i singularis som obestämd artikel *en* och i bestämd form ändelsen *-(e)n*: *klockan, månen, solen*.

2) t-genus (genus neutrum)

Substantiv som hör hit har i singularis som obestämd artikel *ett* och i bestämd form ändelsen *-(e)t*: *uret, huset, vittnet*.

Vill man tala om ett substantiv av resp.grammatiskt genus utan att upprepa det användes *den, sådan* resp. *det, sådant* (*gården - den; huset -det*).

Två sexuella genus (och ett könlöst):

1) maskulinum

2) femininum

3) neutrum ('ingetdera')

Sexus - maskulinum och femininum - gäller idag oftast levande varelser, och vid syftning brukas *han* resp. *hon* (*pojken - han; en dam - hon*). Många substantiv som betecknar levande varelser preciserar inte samtidigt könet, t.ex. *elev, läsare, expert, katt*, givetvis inte heller t-genusord som *statsråd, vittne, syskon*. Är det en bestämd person, använder man förstås individens genus: *Det där vittnet kan man inte lita på - han sa ju förut att...* (Uppseendeväckande i detta sammanhang är dock att det i en schackartikel våren 1995 om en namngiven kvinnlig vitspelare stod: "[---] vit får tillbaka det han offrat".) Men då man vill tala exempelvis om en elev i största allmänhet har man nu på sina håll vissa bekymmer och tillgriper ett klumpigt uttryck: *han eller hon ska...* (Svensken kan avundas t.ex. finskans *hän* som betyder både 'han' och 'hon'.) - I lite äldre svenska användes för sådana ord maskulinum som generellt (allmängiltigt - eller som det ibland uttrycks i moderna grammatikor - omärkt) genus; alltså *läsaren-han* gällde även en kvinnlig läsare; i fråga om sexus är *hund* omärkt men *tik* märkt. Ett undantag (som beror på det äldre systemet) är *människa* som alltid är *hon*.

Förr fanns endast ett genussystem med sexuellt genus (maskulinum, femininum och neutrum). Alltjämt har en del substantiv kvar sitt urgamla "sexuella" genus; det heter vanligen *klockan - hon* t.ex. ("Hur mycket är hon?"). Och om månen kan *han* användas och om solen *hon*. I flera dialekter lever det äldre systemet: *Dör(r)a - ä ho stängd?*

Denna uråldriga genusindelning tycks återspegla en annan verklighetsuppfattning enligt vilken många delar i naturen tänktes ha liv (t.ex. månen och solen). Det rådde en motsättning mellan å ena sidan bärare av ett visst kön (maskulinum och femininum) och å den andra sådant som saknade kön (neutrum); neutrum användes (i fornsvenska) även sammanfattande om maskulina och feminina individer som hörde till en viss kategori. Detta återspeglas i ord som *barn* och *lamm, får* och *syskon*; likaså mer dolt i *de unga tu* (där *tu* är den fornsvenska neutrumformen; samma *tu* som i *itu* - 'i två [stycken]' - och *tu-delning*).

FONEM och MORFEM

Fonem och morfem är relativt nya men mycket användbara begrepp inom språkvetenskap.

Ordet fonem innehåller samma *fon* som t.ex. *fonetik*, *grammofon*, *telefon* och rymmer betydelsen 'ljud'. Fonem brukar definieras som '(det talade) språkets minsta betydelseskiljande enhet'. T.ex. de sista ljuden i /ra:r/ resp. /ra:k/ kallas fonem då de skiljer två ord till betydelsen. Detta innebär emellertid icke att fonem är en lärd eller tillkrånglad term för 'språkljud'. Det är en abstrakt och överordnad enhet. Om man jämför hur en skåning och en uppsvensk uttalar konsonanten i /ra:r/ finner man ju att de mycket olika [r]-ljuden ej medför någon betydelseskilnad. Alltså är både bakre och främre [r] varianter av samma fonem /r/, s.k. allofoner.

Fonem är ej heller detsamma som bokstav. I vissa fall representeras ett enda fonem av flera bokstäver - tänk t.ex. på *sje*-ljudets stavning i svenska. Å andra sidan kan en enda bokstav uttalas som två fonem; regelmässigt så *x* [ks] - *lax* består alltså av fyra fonem - och i vissa initialord vilka bokstäver som helst, t.ex. *DN* (också fyra fonem).

Varje språk har sin egen speciella uppsättning av fonem. Och det är ju här som olikheter mellan språk vållar åtminstone nybörjaren bekymmer, t.ex. för svensken som skall lära sig engelskans läspljud [b] och [ð] eller tonande *s* [z], och omvänt för engelsmannen som skall försöka uttala svenskt *u* i t.ex. *hund* och *hus*.

Likaså har varje språk sina regler för hur fonemen får kombineras med varandra, s.k. fonotaktiska regler. Svenskan tillåter t.ex. tre konsonanter i början av ett ord, förutsatt bl.a. att den första är *s*. Men vissa andra konsonantkombinationer är "otillåtna", varför en del lånord kan vara besvärliga att uttala och därför oftast får sitt uttal anpassat till svenska mönster. Det grekiska lånordet *psyke* uttalas vanligen [ˈsy:ke]¹ för ord i svenska "får" inte börja på *ps* (men inuti eller i slutet går det bra: *vips*, *knipsa*); och *bdellium* (också från grekiska och beteckning för olika gummihartser) låter väldigt främmande, eller hur, liksom många namn på afrikanska politiker, t.ex. *Nkomo*.

"Vad är skrapnos för nåt? Skra förstår jag - men vad är pnos?" (I *Blandaren* någon gång på 1950-talet.)

Morfem kallas 'språkets minsta betydelsebärande enhet'. Betydelsen som uttrycks kan ofta vara mycket diffus och snarast av grammatisk karaktär; detta gäller bl.a. prefixet *be-* i t.ex. *begå*.

Tre slag av morfem:

- det som verkligen innehåller betydelse och kan stå ensamt (fritt) kallas bas(morfem),
- de morfem som måste stå ihop med en bas kallas prefix när de står framför,
- suffix när de kommer efter.

Exempel: *o-klok-het* består i tur ordning av prefix, bas och suffix; *dum-skalle* av bas + bas (för både *dum* och *skalle* kan ju stå för sig själva).

¹ I svenska finns två slags accenter: akut (tecknas ') och grav (tecknas ^x) - akut kan även kallas enstavighetsaccent, grav tvåstavighetsaccent; dessa har fonematisk karaktär, d.v.s. de skiljer olika ord åt som annars förefaller var lika; t.ex. [ˈanden] simmar i sjön - [˘anden] i flaskan. Akut accent har t.ex. *steg-en*, *bur-en* men grav har *stege-n* och *bu-en* (form av *bära*).

ORDBILDNING

med exempel att fundera över

Nya ord bildas på tre olika sätt:

1. Nyskapande

Fonem kombineras så att ett nytt ord uppstår. En ny produkt t.ex. behöver ett nytt namn. Och skall produkten säljas bra, bör beteckningen för den helst ge angenäma associationer. Ett ord som i tal eller skrift leder tankarna till svordomar eller könsord bör förstås undvikas, likaså exempelvis ett ord som *säm* därför att den tilltänkte köparen kan anknyta det till *sämre*.

I svensk modern litteratur är särskilt Harry Martinson († 1978) med dikteckeln *Aniara* känd som nyskapare. Han skildrar där en rymdfarkost som fullastad med människor i en framtid kommer in i fel bana och är dömd till en evig färd in i evigheten. Under tiden blir Jordan förstörd av en *fototurb*, ett ord som skall illustrera att på Aniaras tid finns en ny teknik, liksom nya landvinningar inom naturvetenskap. Fler exempel: Aniara är en *goldonder*; och när den skall ut i rymden: "gyrospinern börjar att bogsera/ goldondern uppåt zenits ljus,/ där magnetrinerna som häva fältens styrka/ snart signalera läge noll och fältavlösning sker [- -] en vanlig gyromatisk fältavlösning" (2) - Ombord finns en sinnrik sorts dator (*mima*) som liksom en människa har känslor och inte orkar med allt elände: "indifferent tredje vebens tacis/ slog från och rapporterade sig blind" (28). - De i Aniara instängda människorna reagerar olika i den hopplösa situationen: somliga tar sin tillflykt till nya religiösa sekter, andra söker tröst i ett lössläppt sexualliv och för män som vill leva ut finns *Libidel* och hennes *libidinnor* till hands; Libidel fruktar emellertid den tid "då bikinillan mera framhöll felet/ hos kurvan än den eggade de fromma" (38). Levnadsglada och aningslösa Daisy bjuder upp till dans på dorisburgslang: "Kom vagga lojd och fancie, lockar Daisy/ go dorm i vansie och ro gain i dondel/ min dejt är gander, jag är vlam och gondel/ och vept i taris, gland i deld och yondel" (27).

På engelskt språkområde har irländaren James Joyce († 1941) åtminstone i ett verk, *Finnegan's Wake*, drivit nyskapandet därhän att det till stora delar är obegripligt, ett språkligt experiment vari ingår bitar från främmande språk (bl.a. svenska!) och nyskapade ord och fraser med fonetisk, associationsrik, suggestiv kraft. Delvis experimenterande med språket är Joyce även i sitt storverk *Ulysses* (*Odysseus*).

2. Avledning

a) Med prefix

ställa - beställa - avbeställa	robot - antirobot
iransk - proiransk	sund - osund; djur - odjur
legal - illegal	prenatal - postnatal
moralisk - omoralisk - amoralisk	

b) Med suffix varigenom det nya ordet normalt kommer att tillhöra en annan ordklass:

skriva - skrivande/skrivning - skrift	civil - civilisera
organ - organisera	klass - klassificera
klassificera - klassifikation	verifiera - verifikation
form - form(er)a	problem - problematisk
muskel - muskulös	nerv - nervös/nervig

3. **Sammansättning** (med åtminstone två basmorfem)

rättsvans - rättgift - rättfångare	barnmisshandel - polismisshandel
förkylningskur - föryngringskur	galloperation - skönhetsoperation
masstillverkning - massatillverkning	trevägs korsning - vägkorsning
gatukorsning - gatsten	kyrkoherde - kyrksilver
tekopp - tefat	körbär - blå bär - blåbär
varm korv - varmkorv	korvgubbe - varm korvgubbe (?)
kulspruta ≠ kul spruta	svenskt-tyskt - svensk-tyskt?

REDUNDANS

Med termen redundans förstås att språk bjuder på ett 'överflöd' av information så att det blir tåligt mot störningar (t.ex. hostningar, buller, knastrande telefonledningar m.m.). Med hjälp av vad vi faktiskt hör eller faktiskt kan läsa i en skadad text kan vi gissa vilka de icke uppfattade ljuden var eller vilka bokstäver som utplånats, och detta tack vare språkets redundans. Men det är olika lätt (eller svårt).

HANS ALFREDSON

Torsdagen den 25 oktober

[---]

Jag har ägnat hela dagen åt språkvetenskapen. Det förhåller sig nämligen så att jag har upptäckt ett helt nytt språk. Det heter feltryska. När man ibland i tidningar eller böcker ser underligt stavade ord mitt i texten, ska man inte inbilla sig att det är tryckfelsniss som har varit framme. [---] Nej! De s.k. tryckfelen är inga fel! De är medvetna citat på feltryska [---]. [---] feltryska, den mystiska poesins förlovade språk. Tyvärr är det mycket sällan man får tillfälle att läsa längre sammanhängande stycken, där samtliga ord är på feltryska. För att råda bot på denna länge kända brist meddelas härmed en liten historisk essä:

KOTT APHANDLING ÖM HONUNG ERÖK DYN FLOTJONDE

Dynnä tupiske ressenonsmornak zåg damens lus lemtonhumladrittity. Höns modru vr Rakatina of Taschen-Larvenburk onk höns farde Hustav Gasa. Erök fisk ne grönning utbildläng udne leiding åv ytlänka ärlare; hann tallade ytträkt laträng osk vra emma y difläska ap tyduns fetnskrapor: hixtolya, asprållogri osch teolgxzci. Til hnas unjänke hödre tyditt dn cedmra beröngde Røjarn Prsn. Frällangtet mlang Erök ohc farden, Guxta Hawsa, vra udnerstödom knaska spnätt, wylkt ücke indreda honugen at inghänta knorrprissens råt y usryketpilotixa fågorr. Gystag Vasla junnade Eröxc öngrdehanglingra ned Englas bråttnyng Esylabett. Fter Gussar Varsasx döv temponhumlakixti bäfestew Erki kugamattens ftälling genm Abroga ärtiklar sämtonghundarkixiytt. Hangs djävra ytrynkespullityk fröostakadu swåla kronfilktr: Damknark ach Lubenk sannamdaggade siv not honmo osh krik ukbört femsonhunsasessisre - deg so knallende Mordiska sugåskrivet. Ekris sykliä nisstecksannhes rykteda sik skärsilt mos Struveätsen, ohh Vante Tures sån Mills Sure dumdes fentonhunta-tettisess till [sic!] böben frö örffäddery. Han [sic!] bedåandes, män fölande rå schlo Irek fävl ihäl hanom. Kirre fludde futsländirt förvyrrad tel skoks. Ham gifte [sic!] sek ned Kamin Mossgetter, sum såddle nuttler po troget ech dög så [sic!] såningmom af förviftad ättstoppa fingtanhunglasuttisug. (*Gummitummen*, 1966; här citerad efter *En något större bok*, 1985)

RETORISKA OCH STILISTISKA TERMER

Systematiskt uppställda

METAFOR (BILD): *Bergets fot. En fågel var din fot i mina händer. Han var ett lejon.*

- Helt genomförd metaforisk (symbolisk) skildring kallas ALLEGORI.

LIKNELSE skiljs från metafor genom att liknelsen inleds med ett "(så)som" el. dyl. *Han var som ett lejon.* En liknelse som växer ut till en berättelse kallas PARABEL (t.ex. Jesu liknelser).

SYNESTESI (SINNESANALOGI) - förmimmelser från ett sinne associeras med (liknas vid) ett annat sinnes intryck: *skrikiga färger, varma toner.*

METONYMI - 'byte av substantiv'; ett ord (namn) står för det som det representerar (symboliserar): *Bacchus = 'vin'; Se, hur det svenska stålet biter.* (= ... 'vapen av svenskt stål'...)

PERIFRAS - omskrivning: *himlens vingade här* (= 'fåglarna'). En särskild form av perifras, använd framför allt i fornisländsk poesi, är KENNING i vilken omskrivningen hänvisar till en myt: *drakens bädd = 'guld'.*

SYNEKDOKE (PARS PRO TOTO, DELEN FÖR DET HELA): *Snart bjuder väl frusna små händer [= 'barn'] ut blåsippor på stadens torg och gator.*

BESJÄLNING - opersonliga ting framställs som personliga (levande väsen): *vågorna viska.*

PERSONIFIKATION - abstrakta begrepp framställs som personer: *Fru Lusta, Fru Dygd.*

ASYNDETON - inget bindeord, större eftertryck åt varje sak: *järn, koppar, nickel.*

POLYSYNDETON - bindeord mellan varje led: *järn och koppar och nickel.*

De VÄXANDE LEDENS lag - det sista ledet i en uppräknings är fylligare (består av fler stavelser eller fler ord): *Fynd, forskare och forntidsgåtor* (lägg här även märke till allitterationen!)

ORDPAR - två ord/uttryck, inte sällan allittererande, används ofta då bara ett ord skulle verka torftigt (innehållsligt eller rytmiskt): *liv och död* (motsatspar) *guld och gröna skogar* (uppräknings), *buller och bång* (synonympar).

UPPREPNING: *Det var en gång en liten, liten gumma som bodde i en liten, liten stuga.*

PARALLELLISM - samma tanke upprepas med varierad formulering i olika satser: *Herre, straffa mig icke i Din vrede, / och näps mig icke i Din grymhet.*

PLEONASM (ABUNDANS) - 'överflöd'; en upprepning av samma tanke som ryms i ett ord med hjälp av en synonym, ibland som en förklaring: *Herodotos gör ofta digressioner eller utvikningar;* ibland mer eller mindre i onödan: *Han gjorde det åter igen,* ibland för större eftertryck: *höra med egna öron.*

FIGURA ETYMOLOGICA - till ett verb som vanligen ej har objekt kan bildas ett substantiv av samma stam och bli bestämning till verbet så att uttrycket får större intensitet: *leva livet, döden dö, löpa ett lopp.*

ANAFOR - sats på sats inleds med samma uttryck: *Bort dör din hjord, / bort dö dina fränder, / bort dör ock du en gång.*

ANTITES - motsats: *Det murkna gamla, det omogna nya.*

PARADOX - skenbart orimligt uttryck. *Om alla människor visste, hur nyttig konjak är, skulle de suppa ihjäl sig.*

OXYMORON - eg. sinnrik dumhet, en sorts kort paradox: *talande tystnad*.

HYPALLAGE - överraskande, ologisk omkastning; *saxofonernas förgyllda gråt*. (Eftersom saxofonerna är förgyllda, tänkes musiken från dem också vara det.)

ZEUGMA - 'sammanokning', en oväntad sammanställning av (minst) två begrepp, t.ex. konkret tillsammans med abstrakt: *Borgarna voro dolska naturer med anlag för oförskömmhet och korpulens*.

PARONOMASI (ORDLEK, VITS): *I historien om hästen på ängen är hästen poängen*. Harry Martinsons dikt "Enbusken" börjar så här: *Tyst står han vid stenen,/enig med ljungen*.

KLIMAX - stegring till en höjdpunkt: *Vilken strålande, orimligt obeskrivligt vacker dag!* - Motsatsen till "klimax", ANTIKLIMAX, kan dock vara både avsiktlig och verkningsfull: *Käraste bröder, här är behag,/ här är musik och flickor var dag,/ här är Bacchus buden,/ här är kärleksguden,/ här är allting, här är jag*.

ALLUSION - anspelning på vad som sagts eller skrivits tidigare av någon annan genom ett mer eller mindre ordagrant citat: *Bult som brustit - ingen fara./ Spruckna kär! - på ytan bara./[---] För vårt elbehov kan bara/ kärnkraft i längden svara!/ Tryggare kan ingen vara*.

PASTISCH - stilimitation

PARODI - stilimitation i förlöjligande syfte; ordvalet överensstämmer med den imiterade förebildens men innehållet förvandlas till något vardagligt och banalt.

TRAVESTI - skiljer sig från parodi på så sätt att förebildens ämne behålls men språket banaliseras.

KATAKRES - misslyckat bildspråk: *I de latinska länderna hör vinet till befolkningens dagliga bröd. Etthundrafemtio svin få tjäna som försökskaniner*.

(Skickliga stilister utnyttjar ibland i komiskt syfte katakres, t.ex. i *Grönköpings Veckoblad*.)

STILBROTT - blandning av olika stilarter, t.ex. högtidligt språk och alldagligt, något som bör undvikas av den "normale" skribenten men som också, trots det, kan vara ett effektfullt stilmedel: *Lillan snusar i skönan säng/ Katten klöser på grönan äng// Grannfrun sitter i fönstret och syr/ Mamma är bakfull och spyr*.

SATIR

IRONI

HYPERBOL (ÖVERDRIFT)

LITOTES (UNDERDRIFT) - något positivt uttrycks negativt: *Det gick skapligt* (när det i själva verket gick mycket bra) eller tvärtom, något ytterst negativt uttrycks dämpat: *Det var visst något som gick snett i Tjernoby!*

EUFEMISM - förskönande omskrivning; något negativt uttrycks positivt: *Direktören har vissa ekonomiska bekymmer*. (Han har inga tillgångar och skulder på flera miljoner.)

KIASM - korsställning av motsvarande led, ofta i förening med asyndeton och antites, enligt schemat abba: *Hon var den friska våren, den kulna höst var han*.

a b b a

ALLITTERATION, ASSONANS och (SLUT)RIM kan förekomma också i (retorisk) prosa.